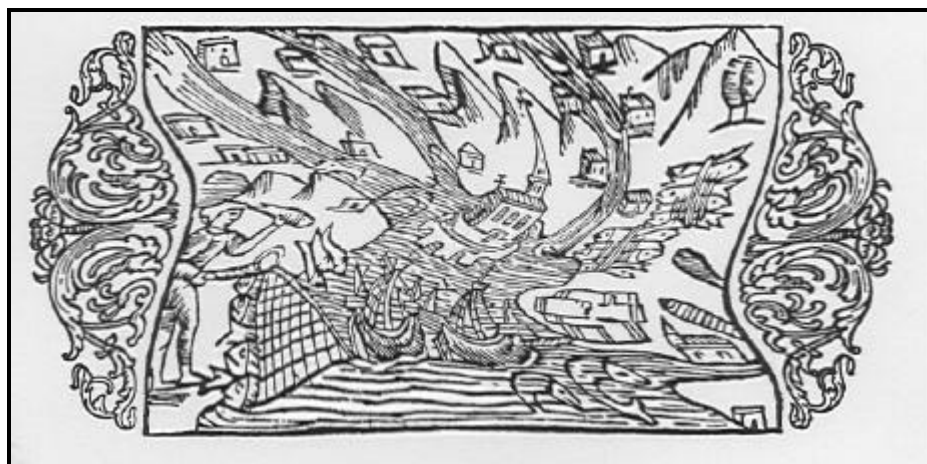

Kun Tornion rahvas kirjoitti tsaarille

Ruotsin valtakuntaan kuulumisen tunne Peräpohjolassa 1500-luvun alussa

Marko Lamberg

Tornion kirkko ja markkinapaikka myöhäiskeskiajalla. Kuvaa, joka sisältyy Olaus Magnuksen historiateokseen vuodelta 1555, on manipuloitu.

Peräpohjola — levoton rajamaa

Sen jälkeen, kun Suomi oli liitetty läntisen kirkon ja Ruotsin valtakunnan yhteyteen, suhteet ortodoksiseen itään muodostuivat ongelmallisiksi. Pähkinäsaaren rauha antoi maalle ensimmäisen itärajan vuonna 1323, mutta Pohjanlahden perukka jäi rauhanteossa virallisesti Novgorodin hallintaan. Kolme vuotta myöhemmin Novgorod määritteli rajan toisen pohjoisen mahdin, Norjan kanssa. Sopimus takasi venäläisille veronkanto-oikeuden Jäämeren rannikolle asti.¹ Valtiollisilla rajoilla ei kuitenkaan ollut samaa merkitystä kuin modernissa yhteiskunnissa, eikä vuoden 1323 raja estänyt suomalaista uudisasutusta jatkamasta levittäytymistään pohjoista kohti Pohjanlahden itärannikkoa myötäillen. Vastaavasti ruotsalaisasutus eteni kohti Lappia Pohjanlahden itärintojen kautta. Pähkinäsaaren rauhan sopimusasiakirjan perusteella Peräpohjolan olisi pitänyt kuulua venäläisille, mutta Ruotsin kruunu piti alueen asukkaita alamaisinaan, jotka maksoivat sille veroa. Upsalan arkkipiispa ja Turun piispa kiistelivät 1300-luvulla siitä, kumpaan hiippakuntaan Perämeren rannikkoseudut kuuluivat. Sopu syntyi, kun raja vedettiin Tornion ja Kemin välille siten, että Tornion pitäjä jäi Upsalan hiippakunnan puolelle.²

Pähkinäsaaren rauhansopimuksessa määritelty raja jätti myös Itä-Karjalan ja sen suomensukuisia kieliä puhuvan väestön Novgorodin valtapiiriin. Uskontokuntien välinen ero oli niin merkityksellinen, että kun keskiajan Suomessa puhuttiin "venäläisistä" eli "ryssistä" (ruotsiksi *ryssar*), käsite piti sisällään myös suomalaisten Venäjällä asuvat, ortodoksista uskontoa tunnustavat sukulaiskansat.³ Toisin kuin nykyisin karjalaisia ei siis mielletty heimoveljiksi.

Suuresta maantieteellisestä etäisyydestä huolimatta Perämeren rannikot kuuluivat karjalaisten etupiiriin. Käyttäen hyväkseen Laatokalta avautuvia vesireittejä karjalaiset kaupparmiehet olivat vanhastaan suunnanneet matkansa kohti Pohjanlahtea.⁴ Rauhallisina aikoina Peräpohjolan ja Venäjän välillä käytiin vilkasta kauppaa. Olaus Magnus kertoo vuonna 1555 julkaisemassaan historiateoksessa, kuinka "venäläiset" saapuivat sankoin joukoin Tornion juhannusmarkkinoille suolakalaa ostamaan.⁵

Viikinkiretkien tavoin karjalaisten kaupparamatkat saivat ajoittain ryöstöretken luonteen. Tämä käy ilmi mm. siitä pitkästä valituskirjeestä, jonka Kemin, Iin ja Limingan pitäjien talonpojat lähettivät Ruotsin valtaneuvostolle vuonna 1490. Idästä tulevat kauppiat olivat useaan kertaan vastoin rauhansopimuksia hyökänneet alueen kyliin, ryöstelleet taloja ja kirkkoja sekä murhanneet asukkaita. Osa asukkaista oli kuljettu Venäjälle. Kirjeeseen sisältyvät yksityiskohtaiset kuvaukset suomalaisten kärsimyksistä "venäläisten" käsissä saattavat olla liioiteltuja, mutta ne eivät silti olennaisesti poikkea niistä tapauksista, joita oman aikamme sotarikostuomioistuimet joutuvat käsittelemään. Talonpojille hyökkääjät olivat selittäneet, että maa Pyhäjoelta pohjoiseen kuului Venäjälle, joten hyökkääjillä oli oikeus vaatia siellä asuivilta suomalaisilta henkiveroa.⁶

"Venäläisiä" eli karjalaisia ryöstöretkellä: aseet ja muut tarvikkeet lastattiin veneeseen, joka kannettiin vesistöjä erottavien kannasten ylitse hartiavoimin. Väijytysten varalta miehet kuitenkin pitivät miekkansa kupeillaan. Kuvitusta Olaus Magnuksen historiateoksesta vuodelta 1555.

Rajakiistat ja 1490-luvun puolivälissä syttynyt suuri venäläissota myötävaikuttivat siihen, että Suomessakin mitä todennäköisimmin jaettiin sama käsitys venäläisistä kuin kauempanakin Euroopassa, missä katolinen kirkko myi aneita rahoittaakseen ”ristiretken” kerettiläisinä pitämiään venäläisiä vastaan. Aneiden myyntiä vauhditettiin propagandakirjoituksilla, joissa nouseva itäinen mahti, Novgorodin itseensä sulattanut Moskovan suuriruhtinaskunta, leimattiin julmien barbaarien valtakunnaksi. Koska julmuus kuului osana myös länsimaalaisten keskinäiseen sodankäyntiin, kirkollinen propaganda paitsi liioitteli venäläisten hirmutekoja myös korosti heidän poikkeavaa oikeudellista ja siveellistä normistoaan.⁷

Ruotsin ylhäisaristokratia oli ilmeisesti jo kauan aikaisemmin sisäistänyt nämä näkemykset: 1300-luvun alkupuoliskolla laadittu *Eerikin kronikka* rinnasti venäläiset pakanoihin ja *Sturein kronikka* puolestaan luonnehti venäläisiä säälimättömiksi (*”omille ryzer”*) vuoden 1495 hyökkäyksestä kertovassa osuudessaan.⁸ Ruotsin valtaneuvosto levitti propagandistista näkemystään alempien kansankerrosten keskuuteen antamalla mm. vuonna 1476 julistuksen, jossa kuvailtiin itärajan asukkaiden kärsimyksiä hyökkääjien käsissä.⁹ Onkin luultavaa, että tällainen propaganda vahvisti kansan epäluuloja ja pelkoja itäisiä naapureita kohtaan: edellä mainittu pohjanperäläisten valituskirje on hyvinkin voinut ammentaa aineksia ylempien kansankerrosten propagandasta, joten venäläisvihan voi sanoa ruokkineen itse itseään.

Torniolaisten karvalakkilähetystö

Yksi mielenkiintoisimmista ruotsalais-suomalaisen yhteiskunnan alempien kerrosten venäläiskuvaa valaisevista asiakirjoista on Naantalissa 6. maaliskuuta 1514 päivätty kirje, jonka Jörgen Hansson, todennäköisesti Keminmaan kihlakunnantuomari, osoitti Ruotsin valtionhoitajalle Sten Sture nuoremmalle.¹⁰ Kirje käsitteli venäläisten tai karjalaisten Tornioon tekemän ryöstöretken seurauksia. ”Venäläiset” olivat vieneet mukanaan Tornion kirkon kalleudet, ja saadakseen arvoesineet takaisin alueen talonpojat olivat vedonneet Moskovan suuriruhtinaaseen kirjeitse. Viestin sisällön oli sanellut tukholmalainen Nils Birgersson, todennäköisesti sama mies, joka pian myöhemmin toimi Tukholmassa raatimiehenä.¹¹

Tornion talonpojat olivat valinneet keskuudestaan kolme viestinviejää, jotka olivat toimittaneet kirjeen Käkisalmeen. Ajatuksena ilmeisesti oli, että sikäläinen venäläinen käskynhaltija toimittaisi kirjeen edelleen Moskovaan. Jörgen Hansson oli kuulustellut yhtä viestinviejistä Kemin talvikäräjillä. Mies oli väittänyt muistavansa vain kirjeen johdannon, joka kuului seuraavasti:

”Minä Sten Sture, Ruotsin valtionhoitaja, ja me Jop [ts. Jakob Ulvsson], Upsalan arkkipiispa, ja koko valtaneuvosto ja minä [nimi puuttuu], Tornion vouti, ja kirkkoherra ja kappalainen ja yhteinen rahvas, joka asuu Torniossa, me kaikki pyydämme Teitä, korkeasukuinen suuriruhtinas ja kuningas, että saisimme takaisin sen, minkä kirkostamme olemme menettäneet.”

Kansanmiesten kirje vaikuttaa kaikessa yksinkertaisuudessaan kömpelöltä, koska johdannosta puuttuvat kaikki aikakaudelle tyypilliset uskonnollis-sävytteiset kohteliaisuusfraasit. Toisaalta viestinviejä on kirjettä ulkomuistista sanellessaan kenties keskittynyt vain siihen, mitä hän piti olennaisimpana, eli mahtavalle suuriruhtinaalle osoitettuun vetoomukseen.

Lisätäkseen karvalakkilähetystönsä painoarvoa torniolaiset olivat kirjoittaneet Ruotsin poliittisten vallanpitäjien nimissä. Vallanpitäjät lueteltiin kuitenkin järjestyksessä, joka oli ristiriidassa virallisen hierarkian kanssa: jos laatijoiksi mainitut tahot olisivat kirjeen todella laatineet, arkkipiispa olisi tietysti mainittu ensimmäisenä. Kauppioiden ja talonpoikien silmissä valtakunnan puolustuksesta vastaava valtionhoitaja oli epäilemättä merkityksellisempi viranomaisena kuin valtakunnan korkein hengellinen vaikuttaja. On mahdollista joskaan ei täysin varmaa, että anomuskirjeen laatijat olivat varustaneet kirjeensä myös tekaistuilla versioilla korkeiden viranomaisten sineteistä — muussa tapauksessa suuriruhtinas olisi varmasti arvannut viestin väärennökseksi.

Toinen seikka, jonka Jörgen Hansson tahtoi saattaa valtionhoitajan tietoon, koski kiinnisaatujen ”venäläisten” kohtelua. ”Pikku Nils” -niminen tukholmalainen kauppiaanapulainen oli nimittäin purjehtinut pakenevien ryöstäjien perään. Hän olikin tavoittanut muutamia, joita hän sitten oli rääkännyt niin, että uhrien huudot olivat kantautuneet yli merimailin päähän. Käkisalmen käskynhaltija, joka oli saanut tästä tiedon, vaati Ruotsin valtionhoitajaa rankaisemaan syyllistä; muussa tapauksessa Venäjä lähtisi hakemaan kostoa.

Vaikka vaatimus ”Pikku Nilsin” rankaisemisesta oli venäläisen käskynhaltijan esittämä, kihlakunnantuomari Jörgen Hansson kirjoittaa kidutuksesta tapahtuneena tosiasiana, ei väitteenä. Hän ei asetu puolustamaan omavaltaista kauppiaanapulaista vaan tuomitsee tämän menettelyn samoin kuin vallanpitäjien nimissä tapahtuneen yhteydenoton Venäjän viranomaisiin. Hänen mukaansa kumpikaan ”ei ole mieluisaa eikä suotavaa”.

Usko oikeudenmukaiseen suuriruhtinaaseen

Keskiajan ruotsalais-suomalaisessa yhteiskunnassa ei ollut tavatonta, että paikallisyhteisön täysivaltaiset jäsenet, siis maata omistavat täysi-ikäiset miehet, ottivat tarpeen vaatiessa itse yhteyttä ulkomaalaisiin viranomaisiin.

Yleensä yksityiset kuitenkin kääntyivät paikallisten viranomaisten puoleen, sillä esimerkiksi kaupunginraadin tai linnanvoudin sinetöimä suosituskirje tehosi paremmin kuin yksityisesti laadittu ja pelkällä omalla sinetillä varustettu selostus tai anomus.¹² Torniolaisten laatima kirje vastasi päällisin puolin yleistä yhteydenottokäytäntöä, sillä vetoamus annettiin korkearvoisten viranomaisten nimissä. Todellisuudessa kyseessä oli silti väärennös.

Ruotsin ja Moskovan suuriruhtinaskunnan välisistä vihollisuuksista huolimatta Tornion talonpojat ja kirjeen sanellut tukholmalainen kauppias näyttävät uskoneen suuriruhtinaan oikeamielisyyteen. Muussa tapauksessa pitkää matkaa Tornioista Käkisalmeen ei olisi kannattanut suorittaa.

Mutta miksi torniolaiset luottivat vierasuskaisen vihollismaan hallitsijan jalomielisyyteen? Ehkä siksi, ettei suuriruhtinas ollut niin armoton kuin läntinen propaganda väitti, vaan hän oli antanut vuoden 1496 sotaretken aikana vangiksi otettujen liminkalaisten palata kotiseudulleen.¹³ Kenties kirjeen laatijat halusivat myös epäsuorasti hyödyntää venäläisten ja karjalaisten väitettä siitä, että alue kuului Moskovan suuriruhtinaskuntaan. Tuolloin suuriruhtinas olisi heidän laillinen hallitsijansa, jolloin hänen tulisi — ainakin ruotsalais-suomalaisen yhteiskuntajärjestelmän ajattelumallin mukaisesti — myös korjata alueillaan tapahtuneet vääryydet. Kyseessä ei myöskään olisi ollut ensimmäinen eikä viimeinen kerta, jolloin kansa on vierittänyt syyn kärsimyksistään muiden kuin hallitsijan niskoille. Toinen, vastakkainen selitys, on se, että väärennöksen laatijoiden motiivina oli puhdas halu huiputtaa vihollismaan päämiestä ja saada arvohenkilöiden nimien painoarvon tuella takaisin kirkosta viedyt kalleudet. Mutta siinäkin tapauksessa myönteisen tuloksen odottaminen olisi perustunut ajatukseen siitä, että Moskovan suuriruhtinas jakoi ne normit ja arvostukset, jotka säätelivät länsieurooppalaisen ihmisen toimintaa.

Torniolaisten vetoamuksen menestyksellisyydestä ei ole tietoa. Peräpohjolan olot säilyivät vielä pitkään epävakaina. Peräpohjolan kaukainen ja riidanalainen sijainti tekivät asukkaat haavoittuviksi, jos nopeaa voittoa kärkevät karjalaiset päättivät hankkia tavaransa aseina. Pohjoisessa ei ollut linnoja eikä siten kotimaista varusväkeä, joka olisi voinut suojella alueen väestöä.

Ruotsiin kuulumisen tunne myöhäiskeskiajan Torniossa

Tyytymättömyys vallanpitäjien politiikkaan nostatti myöhäiskeskiajan Ruotsin valtakunnassa ajoittain kansannousuja, jotka kuitenkin jäivät verrattain harvinaisiksi valtakunnan itäisessä puoliskossa. Vaikka kapinoinnille on löydettävissä lukuisia syitä, Dick Harrison näkee talonpoikaisliikehännässä merkkejä kansan syvien rivien lisääntyvästä poliittisesta tietoisuudesta, joka sai talonpojat havahtumaan siihen, että väkivallan käyttö omien asioiden

ajamisessa oli kuin olikin kannattavaa.¹⁴ Yksikään talonpoikaiskapina ei tiettävästi suoraan koskettanut Pohjanlahden perukoiden seutuja. Se, mitä Torniossa tapahtui kirkon ryöstön jälkeen, ei ollut avointa kapinaa Ruotsin esivaltaa vastaan, sillä Tornion rahvas ei ainakaan viestinviejän kertoman version mukaan suoraan tunnustanut suuriruhtinasta herrakseen. Silti kirjeen väärentäminen ja lähettäminen valtakunnan korkeimman johdon nimissä vieraan vallan päämiehelle oli Ruotsin viranomaisten silmissä vähintäänkin epäsuotavaa, kuten Jörgen Hansson tiedonannossaan Sten Sturelle asian muotoili.

Torniosta katsottuna Ruotsin keskusvalta, jolle alueen olisi pitänyt pysyä uskollisena ja maksaa veroa, oli kaukana. Silloin, kun kuninkaat ja valtionhoitajat tekivät ”eriksgatan” hengessä vierailuja valtakunnan eri osiin, heidän matkansa eivät suuntautuneet Peräpohjolaan. Ainoa korkean tason vierailu alueelle oli tapahtunut vuonna 1346, jolloin sekä Upsalan arkkipiispa että Turun piispa olivat yhtä aikaa vierailleet Tornion seudulla sopimassa hiippakuntarajasta ja kastamassa alueen väestöä.¹⁵ Tornio ei kuitenkaan ollut eristynyt maankolkka, jos kriteerinä pidetään sen asemaa Itämeren talousalueessa: juhannusmarkkinoidensa ansiosta seutu oli kiistatta Pohjanlahden perukan kaupankäynnin keskus.¹⁶ Paikkakunnalla 1500-luvun alussa vierailut Olaus Magnus kuvasi Torniota kansainväliseksi kaupungiksi, jonka asukkailla kuten muillakaan pohjanperäläisillä ei ollut puutetta eurooppalaisista ylellisyustuotteista.¹⁷

Tornion miehet olivat aikaisemminkin hoitaneet idänsuhteitaan virallisesta normista poikkeavalla tavalla: aiemmin mainitussa Kemin, Iin ja Limingan miesten valituskirjeessä vuodelta 1490 väitetään, että torniolaiset olivat auttaneet ”venäläisiä” pakenemaan vastoin Keminmaan voudin käskykirjettä ja olivat vielä aseistaneet näitä. Torniolaiset olivat myös jatkaneet kaupankäyntiään ”venäläisten” kanssa ja solmineet näiden kanssa rauhan. Etelämpänä asuville maanmiehilleen torniolaiset olivat hiippakuntarajaan nojautuen selittäneet, että arkkipiispa oli heidän herransa, mikä samoin kuin Kemin voudin käskyn laiminlyöminen viittaa siihen, että Torniossa ei juuri pantu painoa Suomen viranomaisten toimenpiteille, vaikka nämä olisivatkin edustaneet koko valtakunnan virallista idänpolitiikkaa.¹⁸

Erillisrauhaan pyrkiminen levottomassa rajamaassa oli ymmärrettävää toimintaa. Päälimmäisinä vaikuttamina Tornion asukkailla lienee ollut väkivaltaisuuksien välttäminen ja kauppasuhteiden jatkaminen; kyseessä oli tuskin vapaaehtoinen poliittinen valinta lännen ja idän välillä. Tornion väestö ei kuitenkaan täysin onnistunut tavoitteissaan rauhanomaisen rinnakkaiselon luomiseksi. Idästä saapuvien kaupparetkeläisten arvaamattomuus johti Tornion kirkon ryöstöön, mikä puolestaan sai torniolaiset laatimaan suuriruhtinalla osoitetun vetoomuksen. Jo sitä ennen, suuren venäläishyökkäyksen aikana vuonna 1496, ”venäläiset” olivat *Sturein kronikan* mukaan polttaneet Salon, Limingan, Iijoen ja Kemin ohella myös Tornion.¹⁹

Tornion miesten itsenäistä idänpolitiikkaa selittää paitsi rauhan ja kaupankäynnin jatkamisen tarve myös alueen väestön kansainvälinen rakenne: vaikka Tornionlaakson keskiaikaista nimistöä koskevat tutkimukset mahdollistavat hyvinkin erilaisia päätelmiä suomen- ja ruotsinkielisen asutuksen voimasuhteista, väestöön kuului tulokkaita ja vieraita paitsi valtakunnan eri osista myös eri puolilta Pohjois-Eurooppaa.²⁰ Selvimmin kansainvälisyys näyttäytyi varmasti kesäisin markkina-aikaan. Suuriruhtinaalle tarkoitettu kirje oli todennäköisesti laadittu juuri kesällä, koska siinä mainitaan tukholmalaisia kauppiaita ja viitataan purjehdukseen.

Paikallisidentiteettejä ja paikallisyhteisöjä koskevissa tutkimuksissa yhteisyyden kriteerit liittyvät yleensä samalla asuinpaikalla asumiseen: tietyn, suhteellisen rajatun alueen väestön katsotaan jakavan kulttuurillisia, maailmankatsomuksellisia ja toiminnallisia piirteitä siinä määrin, että voidaan puhua yhteisöstä ja sen asukkaita yhdistävästä identiteetistä.²¹ Jos paikallisyhteisön määrittelyssä korostetaan asukkaiden toimintaa yhdistäviä piirteitä, paikallisyhteisö ei välttämättä vastaa hallinnollista tai oikeudellista aluetta, vaikka alue maantieteellisenä yksikkönä vaikuttaisikin yhtenäiseltä.²²

Tornion kaltaisille kausittaisille markkinoille perustuvaa yhteisöllisyyttä pitivät koossa ensisijaisesti kauppiaiden ja paikallisten asukkaiden väliset liike- ja luottamussiteet — markkinayhteisöön kuulumisen ei siten edellyttänyt alueella asumista. Kirjeen sanellut tukholmalainen Nils Birgersson tuli maantieteellisen paikallisyhteisön ulkopuolelta, mutta hän oli liikekumppani, jonka asema valtakunnan merkittävimmän kauppakeskuksen porvarina ilmeisesti painoi paljon vaa'assa. Vaikka Torniossa oli ainakin kirjeen perusteella vouti, todennäköisesti arkkipiispan edustaja, tutut paikallisviranomaiset ja korkeat viranomaiset eivät olleet pelkästään fyysisesti kaukana — Tornion asukkailla ja sen markkinoille saapuneilla miehillä ei ollut yhteistä varteenotettavaa auktoriteettia, jonka apuun he olisivat voineet turvautua. Yhteisön suora yhteydenotto suuriruhtinaaseen virallisten kanavien ohitse todistaa kansan epäluottamuksesta omien viranomaisten kykyjä kohtaan: rajaseuduilla oli kahakoitu ja kahakoitiin edelleen ilman, että kruunu olisi kyennyt suojelemaan alamaisiaan.

Marko Lamberg, FM

Jyväskylän yliopisto, Historian laitos, PL 35 (H), 40351 Jyväskylä.

Viitteet

¹ Kyösti Julku, *Keskiaika. Faravidin maa: Pohjois-Suomen historia*, toim. Kyösti Julku. Jyväskylä 1985, s. 95—102; Kjell Lundholm, *Tornionlaakso suurpolitiikassa. Tornionlaakson historia I: Jääkaudesta 1600-luvulle*, toim. Olof Hederyd, Yrjö Alamäki ja Matti Kenttä. Malung 1991, s. 331.

- ² Julku 1985, s. 198—111; Kauko Pirinen, Suomen kirkon historia 1: Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika. Porvoo 1991, s. 93; Jouko Vahtola, Tornion pitäjä. Tornionlaakson historia I: Jääkaudesta 1600-luvulle, toim. Olof Hederyd, Yrjö Alamäki ja Matti Kenttä. Malung 1991, s. 323.
- ³ Seppo Suvanto, Ryssar. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 14. Helsingfors 1969, palsta 523.
- ⁴ Kyösti Julku, Oulujokilinja karjalaisten kaukoliikenteen väylänä keskiajalla. *Studia Historica. Acta Societatis Historicae Ouluensis* I. Oulu 1967.
- ⁵ Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken* 4. Uppsala 1925, s. 167.
- ⁶ *Finlands Medeltidsurkunder (FMU) V*, utg. Reinhold Hausen. Helsingfors 1928, 4286.
- ⁷ Kari Tarkiainen, Se vanha vainooja: käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen. *Historiallisia Tutkimuksia* 132. Jyväskylä 1986, s. 21—32.
- ⁸ *Svenska medeltidens rim-krönikor 1: Gamla eller Eriks-krönikan*, utg. G. E. Klemming. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 17:1. Stockholm 1865, s. 6, 46, *Svenska medeltidens rim-krönikor 3: Nya krönikans fortsättningar eller Sture-krönikorna*, utg. G. E. Klemming. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 17:1. Stockholm 1868, s. 133.
- ⁹ Seppo Suvanto, *Keskiaika. Suomen historia 1*, toim. Eero Laaksonen ja Erkki Pärssinen. Espoo 1985, s. 165.
- ¹⁰ FMU VII 5711.
- ¹¹ Frans De Brun et al., *Stockholms rådhus och råd 2*. Stockholm 1918, R240. Identifioimista tulevaan raatimieheen tukee se, että säilyneet tukholmalaiset kaupunkiveroluettelot tuntevat vain yhden Nils Birgerssonin vuosilta 1516—1520. Ks. *Stockholms stads skottebok 1516—1525*, utg. Johan Axel Almquist. Stockholm 1935, s. 350.
- ¹² Hyvän käsityksen viranomaisten merkityksestä tässä suhteessa antaa Mika Kallioisen selvitys Turun porvareiden ulkomaankauppaa edistäneistä instansseista. Ks. Mika Kallioinen, *Community, the Individual, and the Rise of Capitalism: The Organization of Finnish Foreign Trade in the Middle Ages*. *Scandinavian Economic History Review* 1996:2, s. 118.
- ¹³ Julku 1985, s. 141.
- ¹⁴ Dick Harrison, *Uppror och allianser: politiskt våld i 1400-talets svenska bondesamhälle*. Malmö 1997, s. 105—106.
- ¹⁵ Julku 1985, s. 109—110; Pirinen 1991, s. 93.
- ¹⁶ Nils Friberg, *Stockholm i bottniska farvatten: Stockholms bottniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa — en historisk-geografisk studie i samarbete med Inga Friberg*. *Stockholmsmonografier* 53. Uppsala 1983, s. 56; Heikki Rantatupa, *Alatornion historia*. Jyväskylä 1988, s. 21; Kjell Lundholm, *Elinkeinojen kehitys. Tornionlaakson historia I: Jääkaudesta 1600-luvulle*, toim. Olof Hederyd, Yrjö Alamäki ja Matti Kenttä. Malung 1991, s. 296—297.
- ¹⁷ Olaus Magnus, s. 165—166.
- ¹⁸ FMU V 4286.
- ¹⁹ *Sturekrönikan*, s. 139.
- ²⁰ Jouko Vahtola, *Kansojen moninaisuus. Tornionlaakson historia I: Jääkaudesta 1600-luvulle*, toim. Olof Hederyd, Yrjö Alamäki ja Matti Kenttä. Malung 1991, passim. Kjell Lundholm, *Valta ja esivalta. Tornionlaakson historia I: Jääkaudesta 1600-luvulle*, toim. Olof Hederyd, Yrjö Alamäki ja Matti Kenttä. Malung 1991, s. 314—319.
- ²¹ Ulla Brück, *Identity, local community and local identity. Tradition and Cultural Identity*, ed. Lauri Honko. NIF Publications No. 20. Uppsala 1988, s. 77, 83.
- ²² Örjan Simonsson, *Den lokala scenen: Torstuna härad som lokalsamhälle under 1600-talet*. *Studia Historica Upsaliensia* 191. Malmö 1999, s. 233—239.